

HANNO
SAUER

INVENTAREA
BINELUI ȘI RĂULUI

Istoria culturală a moralității

Traducere din limba germană de Lorin Ghiman

TREI

FilosoFii
ACADEMOS

Cuprins

Introducere. Lucrurile care au contat pentru noi 13

Capitolul 1. 5 000 000 de ani: Genealogia 2.0 23

Când am coborât din copaci 23

Cooperarea 24

Adaptarea 29

Evoluția biologică 37

Improbabilitatea cooperării 41

Nu voiam decât să ne facem jocul 42

Cooperarea sub lupă 49

Oameni, maimuțe 52

Virtute fără Dumnezeu 55

Doi frați (sau opt veri) 57

Tit for tat 62

Semnale costisitoare și bărbi verzi 66

Altruștii între ei 70

Capitolul 2. 500 000 de ani: Crimă și pedeapsă 75

Grotele din Addaura 75

Exodul	78
A-ți permite să promiți	82
O maimuță domesticită	84
Autodomeesticirea	87
Pedeapsă și cooperare	95
Psihologia justiției retributive	101
Mincinoși și trișori	104
Sanțiuni sociale	107
Iluminismul pedepselor nemiloase	110
Procesul	117
Viitorul pedepsei	120
Moartea lentă	123

Capitolul 3. 50 000 de ani: Ființa deficitară 126

Viețile altora	126
Cine suntem	129
Telefonul și cele patru morți ale inventatorului său	133
Cultura cumulativă	136
Rătăciți și eșuați	140
Îmblânzirea focului	142
Învățăcei, de dragul evoluției	144
Construcții de nișă	145
Coevoluția genă-cultură	146
Evoluția culturală	150
Paris sau California?	152
Gadgeturi cognitive	154
Hiperimitatori	156

Opacitatea culturii	157
A patra rană	162
Prejudecata individualistă	164
Lucruri vechi și neschimbate	166
Cultură și morală	168

Capitolul 4. 5 000 de ani: Inventarea inegalității 171

Zeul Lunii	171
Epoca de aur	173
<i>Inter pares</i>	176
Cea mai mare greșeală a tuturor timpurilor	178
Insultă la adresa cărnii	182
Copiii grânelor	185
De ce suntem blocați?	191
Marii zei	194
Psihologia inegalității	197
Egalizarea în jos	199
Toată lumea-i egală după război	203
Inegalitatea astăzi	205
Moștenirea inegalității	207
Diferențe de gen	210
Prețul inegalității	213

Capitolul 5. 500 de ani: Inventarea mentalității WEIRD 219

Decăderea	219
O genealogie a modernității	220
Cei mai WEIRD oameni din lume.	
Partea întâi	223

Cei mai WEIRD oameni din lume.	
Partea a doua	226
Cei mai WEIRD oameni din lume.	
Partea a treia	235
Evoluția culturală a sufletului modern	241
... apă nu se face	243
Dialectica WEIRD	245
Dezvrăjirea lumii	247
Niciun erou, nicăieri	253
Marea evadare	255
Principiul Anna Karenina	258
Corpuri jefuite	260
Triumfalism occidental?	264

Capitolul 6. 50 de ani: Morala istoriei 270

Lecții dureroase	270
Progres moral?	273
Forța împrejurărilor	276
Banalitatea răului	279
Legile sângelui	282
Război și pace	290
Revoluția tăcută	294
Mamona cel de nimic	296
Cercul în expansiune	300
De-moralizare	310

Capitolul 7. 5 ani: Considerații apolitice 321

După val vine focul?	321
----------------------	-----

Criza morală a prezentului	324
Originile <i>wokeness</i> -ului	326
Trezirea	328
<i>Stay woke</i>	333
Rasism peste tot	347
Test de vocabular	354
Adevărul. Un necrolog	364
Fără platformă!	373
Semne de virtute	380
Împotriva curentului	383
Absolutismul moral	387
Încheiere. Viitorul tuturor lucrurilor	388
Mâncătorul de oameni	388
Lecții învățate	390
Ideologii fragile	394
Minciunile care ne leagă	397
Mitul polarizării	401
Astăzi îmi încerc noua sabie (pe un trecător care nu bănuiește nimic)	406
Această mare sărbătoare	411
<i>Mulțumiri</i>	415
<i>Bibliografie</i>	416
<i>Note</i>	441
<i>Index</i>	458

Introducere.

Lucrurile care au contat pentru noi

Dați-mi voie să vă spun o poveste. Oare o să ne mai putem iubi pe când se va sfârși?

E o poveste lungă, pentru că e despre tot ce era important pentru noi: despre valorile noastre, principiile noastre, sursele identității noastre, fundamentele societății noastre; despre concordie și discordie, despre cele două fețe ale lui a judeca și a fi judecat, și despre cum nu ne trezim mereu pe aceeași parte pe care ne-am așternut la somn.

După ce am putea să ne ghidăm? Cum vrem să trăim? Cum putem să ne înțelegem cu toții? Cum am reușit înainte și cum am putea reuși în viitor? Toate acestea sunt probleme morale, iar povestea pe care vreau să o spun este o istorie a moralității. Morala — asta sună a limitare și constrângere, îngrădire și sacrificiu; a inchiziție, mărturisire și conștiință vinovată, a castitate și catehism: ceva trist, lipsit de orice bucurie, claustrofobic și vindicativ.

Și impresia aceasta nici măcar nu-i falsă — doar că-i incompletă. Povestea mea urmărește transformările morale fundamentale ale umanității, de la strămoșii noștri din Estul Africii, care încă nu deveniseră pe de-a-ntregul oameni, până la cele mai recente conflicte în privința identității, inegalității,

oprimării și a îndreptățirii de a judeca prezentul, dispute care se poartă online în metropolele lumii moderne. Cartea de față spune povestea modului în care s-a schimbat societatea noastră de-a lungul epocilor, cum s-au dezvoltat noi instituții, tehnologii, cunoștințe și forme economice în paralel cu valorile și normele noastre, dar și cum fiecare dintre aceste schimbări are mai mult decât o fațetă: pentru că cine trăiește într-o societate îi limitează pe alții; cine înțelege regulile vrea să le controleze; cine acordă încredere devine dependent de cel în care-și pune încrederea; cine produce prosperitate creează inegalitate și exploatare; cine vrea pace trebuie uneori să se războiască.

Orice schimbare are o dialectică, orice evoluție bine-venită are o latură dură, întunecată și rece, orice progres are un preț. Evoluția noastră timpurie ne-a făcut cooperanți, dar și ostili față de toți cei care nu aparțineau grupului nostru — cine spune „noi“ va spune îndată și „ei“. Apariția și dezvoltarea pedepsei ne-au domesticit, ne-au făcut prietenoși și pașnici, dar ne-au dotat și cu puternice instincte punitive, cu care supraveghem respectarea regulilor noastre; cultura noastră ne-a dat noi cunoștințe și abilități, pe care le-am deprins de la alții — și ne-a făcut astfel dependenți de acești alții. Apariția inegalității și a dominației a adus bogății nemaivăzute și o nouă dimensiune a ierarhiei și oprimării; modernitatea a eliberat individul, care a supus apoi natura cu ajutorul științei și tehnologiei; așa ne-am dezvrăjit lumea în care am ajuns astăzi apatrizi și am creat condițiile pentru colonialism și sclavagism. Secolul XX a vrut să creeze, cu ajutorul unor instituții globale, o societate pașnică, în care toți se bucură de același statut moral, ne-a adus cele mai îngrozitoare crime din istoria umanității și ne-a condus către limita colapsului ecologic. În anii din urmă căutăm să eliminăm definitiv moștenirea domniei forței

și discriminării, a rasismului și sexismului, a homofobiei și excluziunii; dar, chiar dacă merită, și pentru aceasta va fi un preț de plătit.

Morala noastră e un palimpsest: un pergament scris și rescris, adesea ilizibil, greu de descifrat. Dar ce e morala? Cum se definește? Cel mai bine ar fi să nu o definim, căci „definibil este numai ceea ce n-are istorie“.¹ Iar morala noastră are o istorie și ea e prea complexă și dificilă pentru formulele sterile la care ne putem gândi din fotoliu. Că nu se poate defini decât prost ce e morala nu înseamnă însă că nu se poate spune clar ce este ea. Doar că nu se poate spune *pe scurt*.

O istorie a moralității nu e o istorie a filosofiei morale. Reflectăm de mult asupra valorilor noastre, dar abia de puțină vreme am și pus pe hârtie aceste reflecții. Codul lui Hammurabi și Decalogul, predica de pe munte, imperativul categoric al lui Kant și vâlul ignoranței al lui Rawls joacă un rol în povestea mea, dar un rol mai degrabă minor. Povestea mea este despre istoria valorilor, normelor, instituțiilor și practicilor noastre. Morala noastră nu e în capetele noastre, ci stă în orașele și zidurile noastre, în legile și obișnuințele noastre, în sărbătorile și războaiele noastre.

Istoria pe care o voi povesti vrea să contribuie la înțelegerea prezentului. Societățile moderne se află actualmente sub presiunea morală de a împăca propria lor supraviețuire cu cele mai neplăcute adevăruri ale existenței lor. Cum am putea să cartografiem transformările actuale ale infrastructurii noastre morale, în așa fel încât să aruncăm lumină asupra întregului? De unde vine caracterul ireconciliabil al polarizărilor pe care le observăm astăzi? Care e legătura dintre identitatea culturală și inegalitatea socială? La sfârșit, aceste elemente vor fi puse în legătură, în așa fel încât va rezulta o diagnoză istorică a crizei morale a prezentului. Diagnoza pe care o propun se

ivește din istoria moralității noastre, pe care o povestesc de-a lungul cărții. Pentru a înțelege prezentul, trebuie să ne adresăm trecutului. Pe scurt, evoluția moralității noastre ne-a făcut, într-adevăr, mai capabili să cooperăm unii cu ceilalți, dar a limitat dispozițiile noastre morale la cele pe care le atribuim grupului „nostru“ (vezi Capitolul I, „5 000 000 de ani“). O nevoie crescută de cooperare, apărută datorită transformărilor mediului, nu poate fi satisfăcută decât prin conviețuirea în grupuri din ce în ce mai mari. Practica pedepsirii ne-a dat, pe de-o parte, autocontrolul social și toleranța socială necesare pentru asta, dar, pe de altă parte, ne-a dotat și cu o psihologie care supraveghează cu mare vigilență respectarea normelor grupului nostru (v. Capitolul II, „500 000 de ani“). Coevoluția genetică și culturală ne-a făcut ființe dependente de învățarea de la ceilalți și de capacitatea de a absorbi, cât mai bine cu putință, capitalul cultural acumulat de informații și abilități. În același timp, era nevoie, în acel stadiu, să se poată decide de la cine era dezirabil să se învețe — adică în cine te puteai încrede. Această investiție de încredere este mijlocită de valori împărtășite (v. Capitolul III, „50 000 de ani“). Specia noastră de ființe cooperative, punitive și capabile să învețe a reușit în cele din urmă să construiască societăți din ce în ce mai mari, care amenințau să se prăbușească sub presiunea propriului număr. Egalitarismul inițial a început să fie înlocuit cu forme de organizare strict ierarhizate, care a separat societățile umane în elite socio-economice și o majoritate dezavantajată politic și material. Inegalitatea socială a crescut, la fel ca aversiunea noastră față de ea (Capitolul IV, „5 000 de ani“). Era doar o chestiune de timp până ce istoria moralității avea să aducă o constelație culturală care va înlocui relațiile de rudenie și ierarhia, ca principii structurale ale societății, cu relații de cooperare realizate autonom de către indivizi. Această

nouă treaptă a evoluției a descătușat forțe nemaivăzute până atunci de creștere economică, progres științific și emancipare politică, care s-au contopit în societatea modernă în care încă trăim (Capitolul V, „500 de ani“). În același timp, s-au ascuțit tensiunile între aversiunea noastră mentală față de inegalitatea socială și avantajele economice pe care le face posibile o societate structurată de libertățile civile individuale. Odată cu sporirea bunăstării s-a făcut încă și mai tare auzită cererea de a realiza, în sfârșit, promisiunea egalității între oameni. Statusul sociopolitic al minorităților dezavantajate a devenit o prioritate morală (cf. Capitolul VI, „50 de ani“). Faptul că această problemă nu s-a lăsat rezolvată cu rapiditatea dorită caracterizează situația noastră actuală, în care elementele principale ale istoriei moralității noastre s-au aglutinat într-o mixtură toxică. Psihologia noastră de grup, marcată moral, ne face susceptibili la scindare socială. Dificultățile în a depăși până și cele mai puțin grave inegalități sociale au condus la suspiciune față de toți cei care nu luptă cu vehemența considerată necesară pentru una și aceeași cauză. Acest lucru întărește divizarea societății în „noi“ și „ei“, ceea ce sporește susceptibilitatea noastră la dezinformare, căci noi facem ca decizia cu privire la cine poate fi investit cu încredere să depindă preponderent de semnale de apartenență morală. Și atunci psihologia noastră punitivă începe să verifice cu tot mai multă suspiciune indicatorii simbolici ai apartenenței noastre la grup și să sancționeze din ce în ce mai excesiv nerespectarea normelor adoptate de membrii grupului. Conflictele identitare — de stânga și de dreapta — ale prezentului sunt rezultatul acestei dinamici (v. Capitolul VII, „5 ani“). Dar lucrurile nu trebuie să se încheie așa, căci diferențele noastre de opinie politică sunt în general foarte superficiale, iar sub această suprafață există valori morale profunde și universale, pe care le

împărtășesc toți oamenii, și care pot să constituie fundamentul unei noi concilierii (v. „Încheierea“).

Cum spuneam: e o poveste lungă. Începe cu mult timp în urmă și se sfârșește în viitor. Pe măsură ce ne apropiem de prezent, ritmul acestei istorii se întetește și lucrurile prind contururi tot mai pronunțate. De la primul la al doilea capitol sunt acoperite milioane de ani, iar ultimele trei capitole se întind împreună pe abia câteva sute de ani. Dar diviziunea cronologică pe care am ales-o nu trebuie luată *ad litteram*. Multe dintre evoluțiile pe care le descriu se suprapun sau nu pot fi delimitate clar temporal. Intervalele temporale în care este organizată această povestire trebuie înțelese ca ordine de mărime, menite să pună anumite accente și să creeze o imagine generală.

Există și alte diviziuni posibile și plauzibile. Povestea moralității noastre ar fi putut fi spusă și ca o istorie a creșterii societăților umane. De la mici grupuri familiale cu poate cinci membri, trecând prin primele clanuri și triburi de cincizeci sau poate cinci sute de inși, apoi prin primele orașe de 5 000 sau 50 000 de locuitori și până la macrosocietatea modernă, de 5 miliarde și mai mult de oameni.

Istoria moralității este și o istorie a diferitelor forme ale evoluției umane. Ea începe cu mecanismele evoluției biologice, în care morala noastră a contribuit la tipul de animal care am devenit și la felul în care suntem alcătuiți azi ca specie naturală. Această istorie urmărește formele evoluției noastre culturale, prin care ne-am creat propria noastră lume, și creionează silueta evoluției sociale și politice care dă formă momentului actual al istoriei umanității.

În sfârșit, ea s-ar putea relata ca istorie a elementelor fundamentale ale infrastructurii noastre morale, în care capacitatea noastră de cooperare și propensiunea punitivă, încrederea

în și dependența de alții, egalitatea și ierarhia, individualitatea și autonomia, vulnerabilitatea, apartenența și identitatea se unesc în modul nostru de viață așa cum e el. Organizarea capitolelor aleasă aici este o hartă și, ca atare, ea trebuie să îngăduie orientarea, nu să reproducă realitatea. Cea mai precisă hartă nu e întotdeauna și cea mai bună.

Fiecare capitol se construiește pe cele anterioare și pune în mișcare logica internă a povestirii. Și totuși ele sunt scrise, toate, în așa fel încât să fie de sine stătătoare și să poată fi citite și separat de celelalte. Cei interesați de evoluția biologică a omului și de cum ne-a format morala *ca specie* pot să se concentreze pe primele capitole. Cei care doresc să afle câte ceva despre istoria culturii și despre modul în care cultura a marcat infrastructura morală a primelor civilizații va trage mai multe foloase din capitolele de pe la jumătatea cărții. Ultimele trei capitole se adresează în primul rând celor care doresc să înțeleagă mai bine *zeitgeist*-ul moral al prezentului. Iar cei care cred — ca mine — că o astfel de înțelegere a prezentului se formează cel mai bine dintr-o înțelegere a trecutului ar trebui să citească această carte în întregime.

Povestea aceasta e o istorie pesimistă a progresului. E pesimistă pentru că *înlauntru*l fiecărei generații există prea mult rău. Și e o istorie a progresului, pentru că *între* generații par să se angreneze mecanisme care conțin potențialul unei îmbunătățiri treptate a moralității umane și pentru că acest potențial este uneori utilizat. Progresul moral este oricând posibil și adesea chiar se întâmplă. Dar el nu e de la sine înțeles, pentru că fiecare cucerire trebuie apărată de forțele regresive ale unei naturi umane greoaie și voluminoase, de iraționalitatea psihicului uman și de cruzimea destinului.

Ideea că moralitatea, cu toate enigmele și contradicțiile ei, nu poate fi înțeleasă decât trasându-i originile nu e nouă.

Impunerea definitivă a acestei idei în filosofie se produce cu Friedrich Nietzsche, care a folosit termenul de „genealogie“ pentru acest proiect de cercetare a filiațiilor. Nimeni n-a știut mai bine decât Nietzsche că argumentele și faptele singure nu conduc la schimbarea convingerilor. Istoria moralității văzută ca revoltă a sclavilor, prin care înfrânții și perdanții reușesc, împotriva celor puternici, frumoși și nobili, să producă o răsturnare a tuturor valorilor e un dispozitiv retoric menit să hrănească *suspiciunea* noastră față de propriile „prejudecăți“ morale. Adevăratul sens al criticii pe care el a făcut-o moralei apare însă acolo unde Nietzsche schițează alternativa sa pozitivă: o morală care se sprijină pe valorile imanente ale generozității, mândriei și forței creatoare care afirmă viața.

Genealogia moralei din 1887 a lui Nietzsche interpretează transformarea valorilor legate de ceea ce este *bun [gut]* și *dăunător [schlecht]* în *rău [böse]* și *bine [gut]* ca o subtilă impunere a unei „morale de turmă“: cei slabi și lipsiți de drepturi au reușit o lovitură psihologică, prin care cei nobili și puternici au început să considere ceea ce e diform drept ceva demn de a fi iubit și vlăguirea drept valoroasă. Cartea lui Nietzsche încearcă să arate cum conștiința noastră morală datorează mai mult interiorizării impulsurilor spre cruzime decât unei voci interioare care ne amintește, fără părtinire, datoriile noastre morale. Astfel, este discreditată orice asceză morală a negării de sine, căci e văzută ca simptom al decadenței și negării vieții.

Care este însă problema principală a narațiunii nietzscheene despre originea moralei? Că nu e adevărată. Ideea că valorile cuprinse în canonul creștin, dominante în vremea sa, ale umilinței și egalității, ale modestiei și compasiunii, ar fi rezultat din neputința și ura de sine a celor lipsiți de putere, inspirați de invidia și resentimentul latent față de splendoarea celor puternici, nu face față unei verificări istorice.²